

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
“ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”

К.О. Фалько

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ З
ДИСЦИПЛІНИ «ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»**

для бакалаврів очної та заочної форми навчання спеціальності
053 “Психологія”

Затверджено
Редакційно-видавничою
радою університету,
протокол №1 від 16 січня 2019

Харків – НТУ “ХПІ” - 2019

Рецензент:

Підбуцька Ніна Вікторівна – д.психол.н., професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Методичні вказівки та контрольні завдання з дисципліни «Юридична психологія» / Фалько К.О. – Харків: НТУ «ХПІ», 2019. – 38 с.

© НТУ «ХПІ», 2019,
© К.О. Фалько, 2019

ВСТУП

Метою викладання навчальної дисципліни «Юридична психологія» є надання представлення про сучасний стан і розвиток юридичної психології, ознайомлення зі структурою і основними напрямками. Викладання дисципліни «Юридична психологія» полягає у систематизованому наданні знань про: психологічні типи злочинців, дослідження мотивації злочинної поведінки, психологію злочинних груп, психологічні особливості злочинності неповнолітніх та жінок, та інші психологічні аспекти кримінального судочинства, які б дозволили досягати в майбутньому успіхів у професійній діяльності юридичного психолога.

Мета викладання юридичної психології полягає в прагненні:

- передати систему об'єктивних наукових знань про зміст і предмет юридичної психології як науки;
- допомогти в усвідомленні студентами сутності наукових методів, які використовуються в юридичній психології;
- сформувати знання та уявлення з характерних особливостей злочинців та систематизувати уявлення про ознаки злочинної поведінки та закони існування злочинних угруповань;
- допомогти в усвідомленні студентами сутності механізмів психічних процесів, станів та якостей особистості як для вирішення професійних завдань, так і для забезпечення розвитку можливостей взагалі;
- сприяти формуванню у студентів професійної самосвідомості щодо використання психологічних знань у системі правовідносин;
- надавати такі знання з юридичної психології, які можуть реально використовуватися ними при вирішенні професійних завдань;
- наданні студентам систематизованих теоретичних знань та методологічних основ юридичної психології.

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів - 3	Галузь знань <u>053</u> <u>Психологія</u> (шифр і назва)	Вибіркова
	Спеціальність <u>053</u> <u>Психологія</u>	
Модулів - 2	Спеціалізація <u>Психологія</u>	Рік підготовки 2019-й
Змістових модулів - 2		Семестр 8-й
Загальна кількість годин - 90		
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних - 50 самостійної роботи студента - 40	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Практичні 20 год Лекції 30 год.
		Самостійна робота 40 год
		Вид контролю: іспит

Тема 1. Загальні положення про юридичну психологію

1. Поняття, предмет та завдання юридичної психології.
2. Система, методи та історія юридичної психології.
3. Основні етапи розвитку юридичної психології.

Юридична психологія – це самостійна галузь наукового знання, яка виникла і розвинулась на межі психології та юриспруденції. Юридична психологія науково-практична дисципліна, яка вивчає психологічні закономірності системи «людина-право» і розробляє рекомендації та шляхи підвищення її ефективності. Юридична психологія є наукою про факти, закономірності і механізми людської психіки у сфері правових відносин і правової поведінки.

Об'єктом юридичної психології є особистість як свідомий індивід, що має певний соціальний статус і виконує конкретні соціальні функції в системі «людина-право».

Предметом юридичної психології є психологічні закономірності і механізми правового опосередкування діяльності особистості та груп у сфері права.

Завдання юридичної психології:

загальні:

- 1) науковий синтез юридичних, психологічних і соціально-психологічних знань;
- 2) розкриття психологічної сутності фундаментальних понять і категорій права;
- 3) вивчення методологічних і теоретичних основ юридичної психології;

- 4) розробка методик теоретичних і прикладних досліджень в галузі юридичної психології;
- 5) створення професіограм і психограм юридичних професій.

одиничні:

- 1) дослідження психологічних аспектів ефективності правових норм і розробка психологічних основ щодо нормативної регуляції різних правовідносин;
- 2) психологічне дослідження особистості злочинця, розкриття мотивації злочинної поведінки;
- 3) розробка методів та заходів психологічного впливу з метою викриття злочинців;
- 4) розробка соціально-психологічних основ профілактики злочинів.

Поширення ідеї виправлення й перевиховання злочинця призвело до застосування права у психології як наукового обґрунтування цих проблем, над якими на початку XIX ст. працювали такі вчені, як Т. Д. Лодій, В.К. Елпатьєвська, Г.С. Гордієнко, Х.Р. Штельцер та інші.

У відповідності із засобами в юридичній психології виділяють **такі методи:**

- метод психологічного аналізу матеріалів кримінальної справи;
- анамнестичний (біографічний) метод;
- методи спостереження та експерименту;
- інструментальні методи вивчення індивідуально-психологічних особливостей особистості.

В історичній ретроспективі можна виділити такі основні етапи розвитку юридичної психології:

I етап - описовий (з давнини до кінця XIX ст.);

II етап - порівняльно-аналітичний (XIX ст.);

III етап - природничо-науковий (з початку XX ст. до теперішнього часу).

Контрольні запитання

1. Назвіть основні (традиційні) розділи загальної та особливої частин юридичної психології.
2. Які розділи юридичної психології на сьогодні перебувають на стадії формування?
3. Назвіть основні етапи розвитку юридичної психології.
4. Якими рисами характеризується сучасний стан юридичної психології?
5. Назвіть відомих вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі юридичної психології.

Теми доповідей:

1. Юридична психологія в системі наукового знання
2. Принципи і головні категорії юридичної психології.
3. Зв'язок юридичної психології з іншими науками.
4. Методологічні основи юридичної психології.

Література: 3, 7, 8, 11.

Тема 2. Психологія окремих видів девіантної поведінки

1. Психологія суїцидальної поведінки
2. Психологія дитячого і підліткового злочину
3. Агресивна і віктимна поведінка неповнолітніх

1. Суїцид (лат. sui – себе і caedere – вбивати) – навмисне самоушкодження зі смертельним фіналом.

Суїцидом вважають не всі дії людини, які мають наслідком її смерть. Встановити відмінність власне самогубства від автоагресивних форм поведінки дає змогу зробити аналіз мотивації вчинків індивіда.

Замах людини на власне життя кваліфікують як самогубство за умови, що вона усвідомлює значення своїх дій і керує ними. У всіх інших випадках скоєння людиною дій, які завдають шкоди її психічному чи фізичному здоров'ю, під впливом психопатологічних розладів (маячні ідеї, галюцинації та ін.), у стані психозу слід кваліфікувати як автоагресивну поведінку, нещасний випадок.

Автоагресивна (грец. *autos* – сам і лат. *agressio* – напад) поведінка – специфічна форма особистісної активності, спрямована на завдання шкоди своєму соматичному (грец. *soma* – тіло) або психічному здоров'ю. З огляду на специфіку дій індивіда, спрямованих на нанесення шкоди своєму здоров'ю, розрізняють такі види автоагресивної поведінки:

– суїцидальна поведінка: усвідомлені дії, метою яких є позбавлення себе життя;

– суїцидальні еквіваленти: неусвідомлені дії та умисні вчинки, які призводять до фізичного (психічного) саморуйнування або самознищення, хоча на це не розраховані;

– несуїцидальна автоагресивна поведінка: різні форми навмисних самошкоджень (самоотруєнь), метою яких не є добровільна смерть або реалізація яких не небезпечна для життя.

Суїцидальна поведінка – поняття більш широке ніж суїцид, воно включає в себе будь-які внутрішні та зовнішні форми психічних актів, які спрямовуються уявленнями про позбавлення себе життя.

Внутрішня суїцидальна поведінка містить у собі суїцидні думки, уявлення, переживання, а також суїцидальні тенденції, серед яких можна виділити задуми та наміри. Практично доцільно користуватися трьома ступенями цієї шкали:

- пасивні суїцидні думки характеризуються уявленнями, фантазіями на тему своєї смерті, але не на тему позбавлення себе життя як самодовільної дії («добре було б померти», «заснути й не прокинутись» тощо);

- суїцидальні задуми – це активна форма вияву суїцидальності, тобто тенденція до самогубства, глибина якої збільшується з розробкою плану її реалізації (обдумуються спосіб, час і місце самогубства);

- суїцидальні наміри передбачають приєднання до задуму рішення та вольового компонента, який спонукає до безпосереднього переходу в зовнішню поведінку;

Період від виникнення суїцидальних думок до спроб їх реалізації традиційно називається передсуїцидальним (передсуїцид).

2. Говорячи про поведінку підлітків, що порушує норми права, науковці вживають поняття «делінквентна», «злочинна» та «протиправна» поведінка.

Так, О. Кочемировська та А. Гришко, говорячи про антисоціальну (девіантну) поведінку неповнолітніх, виокремлюють такі її види:

а) позитивна (наприклад, творча обдарованість);

б) негативна: аморальна (вчинки суперечать нормам моралі);

в) протиправна, або делінквентна (вчинки суперечать нормам права, окрім кримінального);

г) злочинна, або кримінальна (дії людини переступають норми кримінального законодавства).

За Т. Герасимівим, *протиправна поведінка* – така поведінка, що суперечить ustalеним у конкретному суспільстві юридичним нормам і передбачає певну міру покарання – адміністративну або кримінальну відповідальність. Злочин – соціальне явище, що характеризується антисуспільною спрямованістю і спричиняє руйнацію створюваних людьми умов життєдіяльності.

Здійснюючи соціально-психологічний аналіз особистості неповнолітніх правопорушників К. Ігошев зазначає, що злочинність неповнолітніх є однією із самостійних сторін такого складного явища, як загальна злочинність. Ця відносна самостійність проявляється у:

а) своєрідності деяких причин злочинності,

б) специфічній характеристиці динаміки злочинності неповнолітніх,

в) особливостях особистісного аспекту, що зумовлені, насамперед своєрідністю прояву і розвитку деяких вікових рис, а також специфікою взаємодії особистості, яка формується, з оточуючим середовищем.

За К. Ігошевим риси особистості неповнолітніх правопорушників найчастіше такі:

- несформованість морального ідеалу, тобто основного і вищого мотиву суспільно корисної діяльності;

- подвійність моралі: одна – для суспільства, інша – для себе;

- індивідуалізм;

- непов'язаність якостей, що виражають активність особистості (сміливість, хоробрість, наполегливість, мужність, рішучість, сила волі, твердість характеру) з усвідомлюваною метою, їх часте ототожнення із самою

метою (тобто, виникає ризик заради ризику, сміливість заради сміливості і ін.);

- мотиваційні особливості: бездумна рішучість скоїти протиправний акт (задум здійснити протиправне діяння виникає у неповнолітнього, як правило, раптово, у результаті впливу на нього ситуації, що склалась). При цьому важливу роль відіграють випадкові обставини. За відсутності міцних моральних і правових переконань ці обставини виявляють вирішальний вплив на формування суспільної установки, бо у психології неповнолітнього вони знаходять «сприятливе підґрунтя»: підвищена емоційність, загострена вразливість, невміння критично оцінити спонукальний мотив, що виник, прагнення до негайної реалізації задуму), корисливе ставлення до предмету домагання, прагнення будь-якою ціною продемонструвати перед товаришем свою сміливість, хоробрість, рішучість;

- непов'язаність уявлень неповнолітніх правопорушників з такими важливими вольовими якостями, як дисциплінованість, культура поведінки, ввічливість, скромність;

- несформовані погляди на особисті та суспільні цілі;

- внутрішні суперечливі мотиви;

- особливості інтересів як мотивів діяльності неповнолітніх правопорушників: нестійкість і розкиданість інтересів (як наслідок неглибокого усвідомлення життєвої значущості об'єкта, на який спрямований інтерес);

- викривленість матеріального інтересу (породженого незадоволеними матеріальними потребами, заздрістю і інше);

- сприйняття моральних суспільних критеріїв як зовнішньої, нерідко чужої сили.

3. Віктимність окремої особи (індивідуальна віктимність) – психічний нахил особи, притаманна людині (реалізована злочинним актом або залишена в потенції) здатність, схильність стати в певних обставинах жертвою злочину.

Під віктимністю розуміється суб'єктивна схильність особи сприяти порушенню своїх прав та законних інтересів, а навіть здатність стати жертвою правопорушення чи злочину. Малолітні та неповнолітні особи – це ті вікові категорії, дії яких характеризуються особливими віктимологічними ознаками.

Неповнолітнім особам властиві недосконалість захисних механізмів психіки і неадекватне ставлення до самих себе та оточуючих, прояви сповільненості при орієнтуванні в нових ситуаціях, невміння належною мірою прогнозувати розвиток подій, у тому числі пов'язаних з власною поведінкою.

Формування віктимності у неповнолітніх визначається також сукупністю таких соціально-психологічних чинників, як брутальність, ворожість, автономність, директивність і непослідовність батьків, відсутність психологічного контакту та обмеженість у прояві щирoserдної теплоти до дітей та ін.

Віктимна поведінка неповнолітніх дуже часто проявляється у пасивному ставленні до наданих їм на міжнародному, національному та регіональному рівні прав та можливостей, незацікавленості щодо отримання інформації про способи захисту своїх прав, свобод та законних інтересів тощо.

Контрольні запитання

1. Розкрийте психологічний зміст поняття «девіантна поведінка».
2. Поясніть чому суїцид відносять до проявів девіантної поведінки.
3. Назвіть прояви аутодеструктивної поведінки особистості.
4. Обґрунтуйте, чому віктимну поведінки особистості можна трактувати як девіантну.
5. Назвіть загальні соціально-психологічні причини виникнення віктимної поведінки у неповнолітніх.

Теми доповідей:

1. Стан підліткового злочинства у сучасній Україні.
2. Автоагресивна поведінка сучасної молоді – стан та перспективи.
3. Делінквентна поведінка підлітків – причини виникнення, шляхи подолання.
4. Психологічний портрет підлітка, схильного до протиправної поведінки.

Література: 1, 9, 18.

Тема 3. Соціально-психологічні детермінанти бродяжництва

1. Особистісні особливості людей схильних до бродяжництва.
2. Причини бродяжництва
3. Бродяжництво як наслідок і причина порушення суб'єктивно-особистісної та соціальної ідентичності

1. У вітчизняній літературі під терміном «бродяжництво» прийнято розуміти «систематичне

переміщення особи протягом тривалого часу з однієї місцевості в іншу, або в межах однієї місцевості (наприклад, міста) без постійного місця проживання з існуванням на нетрудові доходи». Бродяжництво – це соціальне явище, яке розуміється як тривале блукання особи, котра не має постійного житла чи залишила його. Бродяжництво побутувало в усі історичні епохи в усіх народів.

В усіх державах, зокрема й в Україні, бродяжництво зростає. Причини виникнення бродяжництва прийнято виділяти наступні:

- політичні чинники – громадянська війна, воєнні конфлікти з іншою державою, нестабільна політична та економічна ситуація в країні тощо (інколи, рятуючись від цих факторів індивіди стають бродягами);

- криміногенні чинники - бродягами бувають злочинці, які переховуються від кримінальної відповідальності, або ті, хто відбув кримінальне покарання, але за час його відбування втратив своє житло і в умовах безробіття не зміг знайти роботу;

- соціальні причини – незадовільне виконання державою своєї соціальної функції (масове безробіття, відсутність підтримки й допомоги малозабезпеченому шару населення, які в пошуках засобів до життя стають бродягами);

- психологічні причини – полягають в особливостях світогляду або в релігійних поглядах деяких індивідів, які за своїми переконаннями обирають бродяжництво як спосіб життя.

2. На сьогодні в літературі прийнято виділяти дві групи причин бродяжництва: об'єктивні і суб'єктивні. До числа об'єктивних відносяться наступні: житлові проблеми, погіршення соціально економічної і політичної ситуації в

державі, стихійні лиха, погіршення екологічної ситуації тощо. Однак, починаючи з 30-х років минулого століття, вченими галузі психології було доведено, що не лише об'єктивні причини штовхають людину на шлях бродяжництва – існують внутрішньоособистісні особливості, тобто суб'єктивні.

Суб'єктивні причини обумовлені психологічними особливостями, життєвими установками, мікросоціальною ситуацією. Бродяжництво розглядається як наслідок соціальної дезадаптації, що спричинює прагнення уникнути соціального контролю, втечу від вимог суспільства через суб'єктивне переживання неможливості їх дотримання (з одного боку).

3. Пристрасть до бродяжництва в психіатрії прийнято класифікувати як *дромоманія* (від грецького "дромос" - шлях, біг) - це непереборне бажання людини будь-що покинути свій будинок. Причому такі люди не мають будь-якого адресата або маршруту. Людина, що страждає на цю хворобу, може просто сісти в будь-який транспорт і виїхати в невідомому напрямку. В такому стані людина ніколи не думає про наслідки такого кроку.

Найчастіше дромоманія спостерігається у дітей. Особливо це кається підлітків, що мають обсесивно-компульсивні розлади і які страждають психопатіями. У цьому віці відбуваються певні зміни в психіці, що тягне за собою подібні дії. Також дромоманія може бути наслідком якогось психічного захворювання.

Незважаючи на те, що дромоманія властива в основному дітям і підліткам, проте, описано достатню кількість випадків, коли бродяжництво залишається «пристрастю» і у дорослих осіб.

Одними з можливих причин дромоманії можуть бути різні травми голови, забої або струс мозку, крім того, дромоманія може розвинути на фоні таких психічних відхилень, як шизофренія, епілесія, істерія і інші розлади, в тому числі і органічних уражень мозку.

Контрольні запитання

1. Які особистісні причини бродяжництва Ви знаєте?
2. Які шляхи вирішення проблеми бродяжництва існують на сьогодні в Україні?
3. Назвіть характерні ознаки бродяжництва
4. Охарактеризуйте неактивний етап дромоманії

Теми доповідей:

1. Бродяжництво як вид девіантної поведінки
2. Бродяжництво, бездоглядність, безпритульність, бездомність
3. Бродяжництво та бездомність дорослих девиантов
4. Соціально-психологічні чинники дитячого бродяжництва
5. Психологічний портрет підлітка-бродяги
6. Соціально-психологічні характеристики ситуацій, пов'язані з бродяжництвом дітей

Література: 6, 7, 20.

Тема 4. Пенітенціарна психологія

1. Психологічна характеристика особистості засуджених та їх адаптаційних можливостей.
2. Психологічні особливості мікросередовища засуджених.

1. Пенітенціарна психологія є одним з напрямів юридичної психології, що досліджує психологічні закономірності динаміки особистості у процесі відбування покарання, у тому числі - у місцях позбавлення волі, та особливості формування і функціонування мікрогруп засуджених.

Предмет пенітенціарної психології - психічні явища, що виникають при позбавленні свободи та застосуванні Інших видів покарань, а також психологічні умови і особливості процесу корекції і ресоціалізації особистості засуджених.

Основні завдання пенітенціарної психології:

1) визначення системи принципів і методів вивчення особистості засуджених, адаптація наявних та розробка нових методик її вивчення, спрямованих на здобуття інформації з метою здійснення позитивного психологічного впливу;

2) дослідження психологічних характеристик та динаміки особистості засуджених-вивчення їх психологічних особливостей, зумовлених віком, життєвим досвідом, характером вчиненого злочину тощо; виявлення закономірностей зміни психіки засуджених в умовах позбавлення волі;

3) дослідження закономірностей утворення і функціонування груп засуджених - вивчення механізмів формування різних видів груп, їх структури та характеру впливу на учасників;

4) визначення форм і методів психологічного впливу на особистість засуджених-цілеспрямований добір та реалізація системи групових та індивідуальних форм і методів психологічного впливу з метою найбільш ефективною корекції поведінки;

5) дослідження психологічних чинників, що впливають на ефективність ресоціалізації засуджених-вивчення впливу основних (режим, праця, стосунки в групах засуджених та Ін.) і факультативних (родинні та дружні зв'язки на волі, захоплення та ін.) чинників;

6) розробка психологічних рекомендацій щодо підготовки засуджених до життя на волі - підготовка та активізація їх психіки, формування психологічної готовності до життя в нових соціальних умовах.

В психології прийнято розуміти, що злочинець - свідомий суб'єкт, наділений сукупністю біологічно зумовлених і соціально детермінованих властивостей та якостей, поведінка якого визначається антисуспільною спрямованістю, що виникає під впливом дії певних суспільно-політичних, економічних та соціокультурних умов. Засуджений - злочинець, що відбуває покарання за вироком суду, отже, на нього розповсюджуються усі вищезазначені ознаки. Але слід враховувати, що засуджені не є гомогенною (однорідною) групою, тобто ця спільнота може бути певним чином типологізована.

Традиційно в пенітенціарній (виправно-трудова) психології виділялися наступні типи засуджених: актив - особи з вираженою позитивною спрямованістю, які характеризуються активною участю в трудовому процесі, ініціативним ставленням до навчання, ретельністю у виконанні доручень, позитивним впливом на інших членів групи; резерв - засуджені, які беруть участь у трудовому процесі, у навчанні, але поведінка їх характеризується незначною ініціативністю; пасив - засуджені з невизначеною спрямованістю, які вагаються у виборі стратегії та тактики своєї поведінки, а їхні вчинки значною мірою залежать від ситуації; засуджені з негативною спрямованістю- ті, для

кого характерні порушення режиму, негативне ставлення до будь-яких форм позитивного впливу, підвищена конфліктність.

Від рівня соціальної та психологічної адаптації в місцях позбавлення волі значною мірою залежить формування певного типу особистості, найбільш розповсюдженими з яких є наступні (Г.Ф. Хохряков):

1. Збудливі - намагаються грати роль сильної людини, яка може підкорити собі Інших, примусити їх служити своїм інтересам – вони демонстративно порушують правила поведінки в місцях позбавлення волі.

2. Демонстративні особи- постійно зорієнтовані на зовнішню оцінку та справляння позитивного враження на оточуючих.

3. Особи пластичні - мають досить високий рівень соціальної та психологічної адаптованості до умов позбавлення волі, чому сприяє стриманість, конформність, достатній контроль за власними емоціями, гнучкість у міжособистісних стосунках.

4. Домінантні- основною особистісною рисою цього типу є висока інтровертивність при яскраво вираженій активності та ефективному контролі над власною поведінкою.

Звичайно, наведена типологія не вичерпна і потребує подальших наукових розробок.

2. Консолідація засуджених та їх протистояння оточуючому світу призводить до виникнення і розвитку малих соціальних груп, що мають наступні психологічні відмінності:

- 1) групи закритого типу
- 2) з примусовим характером перебування для її членів

3) із суттєвою диференціацією учасників (віковою, професійною, моральною тощо)

4) життєдіяльність яких детально регламентована ustalеними принципами самоорганізації.

Самоорганізація спільноти засуджених є продуктом спонтанних, цілеспрямовано не врегульованих процесів. Спонтанна самоорганізація існує в суспільстві на всіх його рівнях, починаючи з соціуму як цілого і аж до первинних соціальних груп. У місцях позбавлення волі потреба в неформальних організаціях є особливо гострою, причому участь у них передбачає свідомий вибір позиції, що виявляється в приналежності особистості до тієї чи іншої групи ув'язнених. У зв'язку з тим, що такий вибір мусить здійснити кожен, самоорганізація в місцях позбавлення волі набуває тотального характеру.

У мікросередовищі засуджених можна виділити наступні прошарки (страти):

1. Лідери-беруть на себе роль захисту прав, уособлюючи та відображаючи настрої й інтереси інших засуджених, що надає їм значної ваги.

2. Знавці неформальних норм поведінки- посідають серед засуджених почесне місце. їхній високий статус обумовлений, насамперед, тим, що "неформальні закони" ніяк не записуються і не легалізуються, тому їх потрібно пам'ятати та вміти трактувати стосовно конкретного випадку, в тому числі й звертаючись до минулого досвіду.

3. Наближеними до лідерів є особи, які стежать за виконанням неформальних норм поведінки та/чи здійснюють санкції за їх порушення.

4. Насамкінець, до верхнього прошарку мікросередовища засуджених належать особи, які

виконують функцію посередників між "керівниками" та представниками інших страт.

5. Деякі засуджені роблять Інший вибір: вони погоджуються на співробітництво з адміністрацією у справі, як зазначено в офіційних документах, "виховання та перевиховання" інших засуджених.

6. Найбільш численна група - "нейтральні" – більшість засуджених прагнуть до нейтралітету: працюють, за можливості здобувають освіту чи нову спеціальність, не порушують вимог режиму та не вчиняють правопорушень.

Контрольні запитання:

1. Назвіть основні завдання пенітенціарної психології
2. Охарактеризуйте дієві форми виправного впливу
3. Наведіть методи мотивації та стимулювання поведінки засуджених
4. Надайте класифікацію типів засуджених

Теми доповідей:

1. Особливості процесу корекції і ресоціалізації особистості засуджених
2. Форми виправного впливу на засуджених
3. Соціально-психологічні проблеми пенітенціарної психології
4. Психологія груп та колективів засуджених: традиції, лідерство, субкультура

Література: 8, 11.

Тема 5. Віктимна поведінка

1. Поняття віктимної поведінки

2. Віктимність і віктимна поведінка та їх роль у механізмі вчинення злочину

3. Віктимологічна характеристика жінки-жертви

1. Віктимна поведінка – це вчинки або дії людини, що так чи інакше провокують заподіяти будь-яку шкоду. Як правило, таку поведінку людина використовує для того, щоб:

- спровокувати злочинця на вчинення певних дій;
- створити обстановку вигідну для нападу;
- привернути увагу.

В певних ситуаціях людина починає вести себе зухвало, навіть не підозрюючи про те, що сама провокує небезпеку. Характер небезпеки є поняттям абстрактним. Суть в тому, що різні люди сприймають її по-різному: одні починають боятися при появі навіть незначної небезпеки, інші – залишаються спокійними, навіть тоді, коли ситуація стає надзвичайно напруженою і серйозною. Також варто відзначити, що хтось сам шукає небезпеки, а хтось всіяко її уникає. Стандартна поведінка однієї особи може здатися віктимною іншим людям.

Основи віктимної поведінки лежать у свідомості – так чи інакше людина усвідомлюють, що їх модель поведінки суперечить нормам і може призвести до протиправних дій в їх бік з боку опонента.

В криміналістиці прийнято поділяти віктимну поведінку на три види: необережне, ризикове та об'єктивно небезпечне для потерпілого.

Типи віктимної поведінки поділяють на:

- а) активне (поведінка жертви провокує злочин);
- б) інтенсивне (скоєння жертвою позитивних дій, які, проте, призвели до злочину);

в) пасивне (тобто бездіяльність – коли жертва не робить опір).

2. На думку Л. Франка віктимність – це реалізована злочинним актом підвищена здатність особи в силу моральних і фізичних властивостей ставати жертвою злочину за певних обставин, іншими словами, нездатність уникнути небезпеки там, де це було об'єктивно можливо.

В залежності від поведінки потерпілого злочинні ситуації можуть носити:

а) поштовховий характер, при якому жертва провокує злочинця (нападом, образами, заподіянням шкоди, приниженням, підбурюванням, погрозами) на скоєння злочину;

б) поштовховий характер, при якому жертва не провокує поведінкою злочинця;

в) не поштовховий характер, при якому поведінка жертви створює можливість скоєння злочину, хоча й не виступає як поштовх;

г) замкнутий характер, при якому дії жертви спрямовані на заподіяння шкоди самому собі без втручання іншої особи.

Віктимність буває індивідуальною та груповою (масовою). У кримінології більшою мірою вивчена індивідуальна віктимність.

Вважається, що індивідуальна віктимність - це набута у процесі життя і діяльності властивість особистості. Утворення віктимності пов'язано із проблемами у соціалізації, що призводять до віктимогенної деформації особистості, виконанням соціальних функцій (професійна або рольова віктимність), способом життя і відхиленнями у поведінці, які підвищують здатність стати жертвою злочину. Разом з тим, не відкидається і біологічне походження

віктимності, пов'язане із фізіологічними особливостями, паталогічним станом психіки особистості, які суттєво підвищують її уразливість перед злочинним посяганням. Більш того, родоначальники віктимології висували гіпотезу про так звану природжену жертву і на практиці доводили її існування (наприклад, одна і та ж сама жінка сім разів ставала жертвою зґвалтування). Існує й інше пояснення природи віктимності, згідно з яким усі члени суспільства потенційно віктимні, оскільки проживають у суспільстві враженому злочинністю. Повсякчас, вступаючи у різного роду суспільні відносини, міжособове спілкування, життєві ситуації - люди наражаються на небезпеку заподіяння їм шкоди злочинними посяганнями. Отже, індивідуальна віктимність - це не тільки результат поєднання уроджених та набутих ознак, рис і властивостей особистості, вона є ще й одиничним проявом загального явища віктимності на рівні суспільства та окремих соціальних груп населення.

Структура індивідуальної віктимності включає особистісний елементи. Особистісний елемент - це сукупність фізіологічних, психологічних та соціальних ознак і особливостей, які підвищують її уразливість перед злочинними посяганнями та мотивують цілеспрямований вибір злочинця саме цієї людини кандидатом у жертви.

3. Статеві відмінності психофізичного характеру ставлять жінку за будь-яких умов нападу на неї з боку чоловіка у нерівне з ним становище.

Більшість жінок, які зазнали насильства, характеризуються такими спільними рисами:

- мають низьку самооцінку;
- схильні брати на себе відповідальність за дії кривдника;

- здебільшого пасивні, але при цьому досить сильні, щоб використовувати оточення для виживання, а іноді для уникнення чергового акту насильства;

- демонструють ознаки відчутної реакції на стрес і висловлюють скарги, що вказують на психофізичні розлади;

- вважають, що сексуальні стосунки можуть стабілізувати відносини в цілому;

- переконані, що ніхто не може допомогти їм розв'язати проблему насильства тощо.

В психології існує поняття «статусна віктимність», що має на увазі зміну статусу особи, що призводить до зменшення або збільшення рівня віктимності особи. До різновиду статусної віктимності належить статева та вікова віктимність. Жінки, малолітні, особи похилого віку та фізично слабкі люди природно стають більш уразливими від насильницьких злочинів, ніж фізично міцні молоді чоловіки.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте загальні види віктимності
2. Назвіть загальні ознаки віктимної поведінки
3. Дайте класифікацію особистісним якостям жертви, що активізуються при ситуативних факторах
4. Наведіть класифікацію жертв злочинів залежно від їх морально-психологічних особливостей (за Д. Рівманом)

Теми доповідей:

1. Обряди жіночої ініціації сьогодення як ознака віктимної поведінки
2. Побутове насильство в сучасній Україні
3. Ознака жертви – психологічний портрет особистості

4. Засоби подолання психологічної залежності від насильницьких дій

Література: 4, 7,12,14.

Тема 6. Психологія злочинних груп

1. Сутність і типологія злочинних груп
2. Соціально-психологічні механізми виникнення та організації злочинних груп.
3. Типологія злочинних груп.

1. Злочинна група характеризується насамперед антисоціальною, антигромадською спрямованістю своєї діяльності, що виявляється в особливостях групових переживань, думок і оцінок, у специфіці психологічного спілкування членів групи один з одним, а також у суспільно шкідливому поведженні. Для такої групи характерне зневажливе, іноді цинічне ставлення до суспільних цінностей, байдуже або негативне ставлення до соціальних і моральних вимог. Психологія спілкування членів такої групи – це психологія людей, що пов'язані викривленим поняттям інтересів, особистими потребами, заснованими на матеріальній залежності, круговій поруці та інше.

2. Можна виділити три загальних параметри, що визначаються соціально-психологічну характеристику організованої злочинності:

1. Об'єднання злочинних угруповань у могутні регіональні, міжрегіональні и міжнародні організації зі складаною функціонально-ієрархічною структурою.

2. Наявність багатопланової, видозмінюваної й всебічно організованої злочинної діяльності. Усе різноманіття соціально-психологічних явищ в системі

організованої злочинності реалізується через її цілі, мотивацію, засоби та прийоми злочинних дій.

3. Високий рівень групової організованості злочинних співтовариств. Однією з ознак організованої злочинності є наявність системи зв'язків з чітким розподілом ролей та функцій між її учасниками. Найбільш показова в цьому відношенні злочинна організація типу синдикат.

3. В залежності від сфери злочинної діяльності розрізняють злочинні групи:

- з обмеженою сферою злочинної діяльності;
- з універсальною злочинною діяльністю(декілька видів злочинної діяльності пов'язані між собою).

Класифікувати злочинні групи прийнято за таким критерієм, як ступінь територіального розповсюдження їх діяльності:

1) групи, що діють на території однієї держави: діють на території одного населеного пункту; в різних населених пунктах одного регіону; регіональний рівень дії, тобто охоплюють більшість регіонів держави;

2) групи, діяльність яких не обмежується територією однієї держави: транскордонні групи та транснаціональні групи.

В залежності від ступеня організованості злочинної групи вирізняють такі криміналістичні типи груп:

- випадкові;
- компанії;
- організовані групи;
- злочинні організації.

Слід зазначити, що кримінологи, не залежно від ступеня організованості – випадкові, злочинні групи типу компанії, організовані злочинні групи та злочинні

організації є криміналістичними типами організованих злочинних об'єднань.

Основними ознаками, що складають організований характер злочинної групи, є:

- стійкий характер об'єднання людей, що розрахований на тривалу діяльність;
- злочинний характер діяльності;
- отримання максимального прибутку, як основна мета злочинної діяльності;
- складна ієрархічна структура об'єднань з розподілом ролей;
- наявність корумпованих зв'язків серед робітників правоохоронних органів, як важливий засіб забезпечення своєї безпеки;
- прагнення до монополізації в певній сфері діяльності чи на певній території.

Запропонована класифікація має умовний характер, оскільки завжди знайдуться перехідні типи злочинних груп.

Контрольні запитання

1. Класифікуйте основні ОЗГ
2. Порівняйте кримінально-правове та кримінально-психологічне поняття організованої злочинної групи
3. Проаналізуйте, чи є динаміка росту організованої злочинності в Україні за час її незалежності
4. Дайте аргументовану відповідь чим відрізняється злочинна організація (угруповання) від злочинної спільності.

Теми доповідей:

1. Методики розслідування групових та організованих злочинів

2. Організовані злочинні групи, які різняться по етнічнім, культурним, історичним зв'язкам

3. Місце и роль злочини угруповання в системі організованої злочинності

4. Особливості праці психолога із членом злочинного угруповання

Література: 6, 8, 13, 17.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ «ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»

Варіант 1

1. Прийоми правомірного психологічного впливу на осіб, які чинять опір слідству.
2. Колективи засуджених та їх психологічна характеристика.
3. Психологічні аспекти ведення переговорів із злочинцями.
4. Сутність пенітенціарної психології.

Варіант 2

1. Психологічні особливості злочинця.
2. Мотивація насильницьких злочинів.
3. Психологічні передумови злочинної поведінки.
4. Робота психолога при допиті неповнолітніх.

Варіант 3

1. Психологічна характеристика слідчої діяльності.
2. Отримання необхідної інформації від свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених.
3. Правосвідомість як окрема наукова теорія юридичної психології.
4. Соціально-психологічна структура колективу осіб позбавлених волі.

Варіант 4

1. Класифікація злочинних типів.
2. Методи оцінки особистості.
3. Психологія засудженого.
4. Психологічні основи ресоціалізації засуджених.

Варіант 5

1. Методи впливу на особу засудженого в установах виконання покарань.
2. Психологія обвинуваченого.
3. Психологічні передумови ефективності правових норм.
4. Провокуюча поведінка, види віктимності.

Варіант 6

1. Функціональна характеристика організованих злочинних груп.
2. Основні засоби виправлення і перевиховання засуджених.
3. Система юридичної психології.
4. Психологія злочинної діяльності.

Варіант 7

1. Механізми оцінки особистості: експектації, емпатія.
2. Правова психологія спільнот.
3. Психологія учасників розслідування злочинів.
4. Судово-психологічна експертиза в кримінальному судочинстві.

Варіант 8

1. Психологічні особливості дослідження особистості обвинуваченого у кримінальному процесі.
2. Психологія особи злочинця.
3. Встановлення та розвиток психологічних контактів у спілкуванні.
4. Психологія допиту свідка і потерпілого.

Варіант 9

1. Виправна (пенітенціарна) психологія.
2. Методи судово-психологічної експертизи.

3. Фактори, що впливають на правову психологію населення.
4. Психологія проведення впізнання.

Варіант 0

1. Психологічні наслідки злочину.
2. Механізми утворення злочинних груп.
3. Соціально-психологічна характеристика злочинної поведінки неповнолітніх.
4. Мислення, інтуїція та уява у вирішенні психологом конструктивних задач.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Психологія обвинуваченого.
2. Мотивація насильницьких злочинів.
3. Психологія винесення вироку.
4. Психологічна структура злочину.
5. Структура організованих злочинних груп.
6. Схема оцінки особистості, яка цікавить психолога: загальні дані, зовнішні ознаки, життєвий шлях, життєві сфери, поведінка, темперамент і характер, мотивація, соціальна адаптація, здібності.
7. Психологічні особливості дослідження особистості обвинуваченого у кримінальному процесі.
8. Вплив засобів масової інформації на правову психологію населення.
9. Психологія очної ставки.
10. Методи впливу на особу засудженого в установах виконання покарань.

Контрольні запитання до курсу.

1. Психологічні особливості злочинця.
2. Психологічні передумови злочинної поведінки.
3. Мотивація злочинної поведінки.
4. Типологія злочинних груп.
5. Функціональна характеристика організованих злочинних груп.
6. Поняття захисної домінанти.
7. Психологія потерпілого і свідка.
8. Провокуюча поведінка, види віктимності.
9. Судово-психологічна експертиза.

10. Поняття і компетенція судово-психологічної експертизи.
11. Методи судово-психологічної експертизи.
12. Призначення судово-психологічної експертизи та організація її провадження.
13. Психологія злочинної діяльності.
14. Структура організованих злочинних груп.
15. Механізми утворення злочинних груп.
16. Психологічні особливості неповнолітніх правопорушників.
17. Соціально-психологічна характеристика злочинної поведінки неповнолітніх.
18. Отримання необхідної інформації від свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених.
19. Робота психолога при допиті потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, свідка.
20. Робота психолога при допиті неповнолітніх.
21. Психологічні аспекти ведення переговорів із злочинцями.
22. Психологія особи засудженого.
23. Колективи засуджених та їх психологічна характеристика.
24. Вплив соціальної ізоляції на особу.
25. Психологія тюремного побуту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андросюк В. Г. Професійна психологія в органах внутрішніх справ. Загальна частина: Курс лекцій. — К.: НАВС, 2005. — С. 116.
2. Андросюк В. Г. Психологія слідчої діяльності: Навч. посібник. — К.: Українська академія внутрішніх справ, 1994. — 106 с.
3. Бедь В. В. Юридична психологія. — К., 2002. — 376 с.
4. Васильев В.Л. Психология следственных действий: Учебное пособие. — СПб., 1993. - 54 с.
5. Васильев В.Л. Юридическая психология. — СПб., 2003. — 656 с.
6. Еникеев М. И. Психология следователя: практикум по юрид. психологии: Учеб. пособие. / М.И. Еникеев, Э.А. Черных; Ин-т междунар. права и экономики. - М., 1994. - 158 с.
7. Еникеев М. И. Юридическая психология: Учеб. для вузов. — М., 1999. —517с.
8. Коновалова В. Е. Правовая психология: учеб. пособие для юрид. вузов и фак. по спец. «Правоведение» / В. Е. Коновалова. - Харьков: Основа, 1990. - 198 с.
9. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія. — К., 2004. — 424 с.
10. Костицкий М. В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы. — К.: Выща шк., 1999. — С. 105.
11. Розин В. М. Психология для юристов. — М.: Изд. дом «Форум», 1997. — 128 с.

12. Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий: Учебное пособие. - К., 1989. - 44 с.
13. Медведев В. С. Кримінальна психологія . – К. : Аттіка, 2004.
14. Мостова І. М. Юридична психологія. – К.: ВІРА-Р, 1999. – 120 с.
15. Орбан-Лембрик Л. Юридична психологія: навчальний посібник / Лідія Орбан-Лембрик, Віктор Кощинець. - Чернівці : Книги-XXI, 2007. – 447 с.
16. Следственные действия. Процессуальная характеристика, тактика и психологические особенности: Учебное пособие / Гаврилов А. К., Глазырин Ф. В., Ефимичев С. П., Закатов А. А., и др.; Под общ. ред.: Смагоринский Б. П.. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Изд-во УМЦ при ГУК МВД РФ, 1994. - 242 с.
17. Шиханцов Г. Г. Юридическая психология. Учебник для вузов. Отв. ред. проф. В. А. Томсинов. – М.: Изд. «Зерцало», 1998. – 352 с.
18. Юридична психологія: Підручник / За заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва.– К.: Ін Юре, 1999. – 352 с.

1. Допоміжна

1. Антонян Ю. М., Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследования преступлений. - М.: Юристъ, 1996. - 334 с.
2. Виденеев Л.А. Психология девиантного поведения. – Харьков, 1997.

3. Коновалова В. Юридична психологія: проблеми інтеграції // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2004. - № 2(37). – С.168-174.
4. Петровский А. В. История советской психологии. - М.: Просвещение, 2007. – 181 с.
5. Славская К. А. Деятельность и психология личности. - М., 2006. – 201 с.
6. Шепітько В. Психологія судової діяльності: проблеми теорії та практики // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2004. - № 3(38). – С. 161-168.
7. Юридична психологія. Альбом схем з коментарями / За заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. - К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2000.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Опис навчальної дисципліни.....	4
Теми курсу.....	5
Завдання для студентів заочної форми навчання.....	29
Завдання для самостійної роботи.....	32
Контрольні запитання до курсу.....	32
Список літератури.....	34

ФАЛЬКО Карина Отеллівна

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ТА КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ З
ДИСЦИПЛІНИ «ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»**

*для бакалаврів очної та заочної форми навчання спеціальності
053 “Психологія”*